

мировоззренческие и идеологические матрицы. Акцентируется внимание на том факте, что художественно полноценное разрешение этих проблем возможно при условии соответственно подготовленного реципиента, когда описываемые автором процессы являются для него фактом внутреннего опыта. По возрастным категориям совершен обзор украинских текстов для детей, которые стимулируют динамику национального духа, а неповторимо-национальные ингредиенты авторского стиля обеспечивают их длительную актуальность.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, искусство, автор, художественное произведение, дискуссия, национальная идентичность, мировоззрение.

Kyzylova V. Priority foundations of forming the content of Ukrainian literary works for children and youth of national patriotic tendency

The following article shows that the issue of national identity, patriotism, love to Motherland and native land in Ukrainian literature for children and youth is very urgent. Theoretical cross-section of this issue has been fulfilled on the ground of analyses of opinions of philologists, writers, who have taken part in a discussion “*The Heroes never die!*” or *Patriotism in reality and in a book for children*. It is concluded that there is a great priority of artistic text’s value, its correspondence to genotype structure of Ukrainian history, author’s skills, who one way or another interprets certain worldwide and ideological matrixes. It is stressed that artistically full solution of these problems is possible if the processes, described by author, are the factor of the inner experiences of conformably prepared recipient. The overview of Ukrainian texts for children, which stimulate the dynamics of Ukrainian spirit, and unique national ingredients of author’s style provide them with their long-lasting urgency, is made according to the age categories.

Key words: literature for children and youth, art, author, artistic work, discussion, national identity, worldview.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Стасьєвська І. О.

УДК 373.5.016:37.091.3:811.161.2’366

А. М. Олійник

**ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ У ПРОЦЕСІ
НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ В 10 КЛАСАХ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Навчання української мови в старших класах на профільному рівні потребує добору оптимальних методів навчання. Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення питомої ваги інтерактивних методів навчання, що відповідають вимогам сьогодення, залучають учнів до ефективної комунікації, активізують їхню пізнавальну діяльність. У

цьому контексті обґрунтованою є зацікавленість питаннями ефективності впровадження інтерактивних методів на уроках української мови, зокрема в процесі навчання морфології.

До проблеми визначення оптимальності застосування методів навчання української мови зверталися вчені-методисти З. Бакум, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, Л. Кратасюк, М. Пентилюк, О. Полінок, Т. Симоненко, Н. Солодюк та багато інших, які схиляються до думки, що суть інтерактивного методу полягає у спільній взаємодії учителя та учнів, а також «активній міжособистісній взаємодії всіх учнів» [7, с. 90]. Попри значну кількість наукових студій, на сьогодні не втрачає актуальності проблема функціонування інтерактивних методів навчання української мови у процесі навчання морфології на профільному рівні

Мета статті – визначити лінгводидактичний потенціал інтерактивних методів навчання морфології української мови на профільному рівні в старших класах закладів загальної середньої освіти.

Як свідчить аналіз чинних програм, вивчення морфології української мови на профільному рівні має логічну структуру, основу якої складають загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль, що потребує застосування методів навчання, які здатні активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяють формуванню в них лінгвокреативності. Таке навчання поряд з традиційними потребує використання інтерактивних методів навчання.

Поняття «інтерактивний метод» («interactive» з англ. мови «inter» означає «між», «active» від «act» – діяти) науковці визначають як методи взаємодії учнів між собою, а навчання, яке ведеться за допомогою цих методів, вважається інтерактивним, тобто побудованим на діалогівій взаємодії вчителя з учнями та учнів між собою, що покращує якість навчально-виховного процесу та є складником особистісно орієнтованого навчання [1, с. 32]. Як показує практика, застосування інтерактивних методів у процесі навчання морфології сприяє формуванню вмінь і навичок учнів, створює на уроці атмосферу співробітництва між усіма учасниками, розвиває в учнів уміння спілкуватись з іншими, а також критично мислити, приймати зважені рішення. Учні мають змогу проаналізувати, що вони знають, уміють, як володіють потрібною для досягнення мети інформацією, зробити висновки про те, чи збагатився їхній особистий досвід пізнавальної і творчої діяльності на уроках морфології. Це виявляється насамперед у розв'язанні учнями творчих завдань, участі в лінгвістичних іграх («Морфологічний калейдоскоп», «Знайди зайве», морфологічні задачі, «Морфологічні естафети» тощо), написанні творчих робіт, пов'язаних із практичним застосуванням засвоєних морфологічних категорій.

Інтерактивні методи, на нашу думку, є ефективними та викликають інтерес до навчання, якщо учні, відчуваючи себе активними учасниками освітнього процесу, вчать морфологію за умови свідомої мотивації, практичного застосування набутого досвіду. Наприклад, використання *частково-пошукового методу* на етапі засвоєння учнями навчального матеріалу наближає учнів до самостійного розв'язання проблеми, привчає їх бачити цю проблему, ставити запитання, висловлювати припущення, будувати докази, робити висновки, як-от, використовуючи

інтерактивну вправу «Поміркуймо», учитель пропонує учням знайти відповідь на запитання, як утворилися назви міст України із суфіксами – ів-, -їв-, такі, як *Київ, Фастів, Харків, Львів* та ін. Проведене при цьому дослідження сприяє не лише розвиткові пізнавальних здібностей учнів, а й спрямовує їхню пошукову діяльність на засвоєння нових мовних знань, умінь і навичок, викликає зацікавленість під час пошуку потрібного матеріалу.

Як свідчить практика, дослідницька робота на уроках вивчення морфології на профільному рівні створює умови для формування самостійної роботи над мовним матеріалом, сприяє виробленню вмінь робити висновки, застосовувати набуті знання на практиці. Тому *дослідницький метод* є важливим джерелом розвитку самостійної, пізнавальної та творчої діяльності учнів на уроках вивчення морфології. Хоча цей метод не є інтерактивним, в умовах сучасної освіти він доповнюється інтерактивними прийомами, які сприяють розвитку пізнавальної активності, пошукової діяльності, креативного мислення учнів. Як зазначають лінгводидакти О. Біляєв, О. Горошкіна, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін., дослідницький метод передбачає роботу в парах, групах, самостійну роботу учнів та застосовується як на звичайних, так і на нетрадиційних уроках [1]. Так, задля систематизації знань про звертання пропонуємо учням провести порівняльний аналіз давніх та сучасних флексій кличного відмінка (учитель пропонує старшокласникам відповісти на запитання, чому нерідко можна почути поряд із сучасними формами звертання *Олегу, князю* вживання архаїчних *Олеже, княже* та чи доречним є використання давніх форм поряд із сучасними). Після проведених досліджень учні самостійно роблять висновки про граматичні зміни, які відбулися впродовж певного історичного часу, а саме: першій відміні іменників жіночого роду притаманні як давні флексії (**-о, -е (-є)***лебедонько, доле, Маріє*, які пізніше перейшли до I відміни, так і досить нова (**-ю**) із пестливим значенням *доню, матусю, Ганнусю*, яка перейшла з чоловічого роду П'ївдміни м'якої групи (*синку, коню*)).

Задля підвищення активності учнів на уроках морфології вчителів необхідно викликати інтерес до цієї теми, використовуючи оптимальні методи й прийоми, які сприяли б організації взаємозв'язку між учителем та учнем. Одним із таких методів вважаємо *спостереження* над мовними явищами, докладно описаний у студіях лінгводидактів О. Біляєва, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Рожило та ін. Метод спостереження, як і дослідницький, не належить до інтерактивних, але в сучасних умовах він може бути доповнений інтерактивними прийомами. Так, здійснивши спостереження групами чи парами, учні обирають спікера, який ознайомлює клас із результатами проведеного спостереження. Наведемо приклад спостереження над граматичними змінами у формах дієслова. Клас доцільно поділити на окремі групи, кожна з яких має індивідуальне завдання, а саме: I група повинна від поданих дієслів неозначеної форми утворити активні дієприкметники теперішнього часу, виділити суфікси та пояснити спосіб їх творення (*достигати, догорати, стихати, сидіти, текти, лежати, спинити, летіти, зникати, палати, затирати, існувати*). Учням, які входять до II групи, потрібно від поданих дієслів неозначеної форми утворити активні дієприкметники минулого часу,

виділити суфікси та пояснити спосіб їх творення (*повеселіти, замерзнути, побіліти, зникнути, пропасти, повеселіти, згасити, упасти, дозріти, обледеніти, осиротіти, заніміти, звикнути, упріти*). Для учнів III групи завдання сформульовано таким чином: від поданих дієслів неозначеної форми утворити пасивні дієприкметники, виділити суфікси та пояснити спосіб їх творення (*зорати, зашити, затерти, написати, замовити, пошити, робити, казати, зав'язати, сіяти, фарбувати, засвоїти*). Учні четвертої групи визначають, якою частиною мови є слова *літаючий* та *летючий*, *замерзаюча вода* та *замерзаюча в озері вода*.

Здійснивши спостереження, учні доходять висновку про граматичні чинники, що вплинули на творення активних та пасивних дієприкметників та їхніх часових форм.

Високо цінуючи спостереження в навчанні, В.Сухомлинський писав: «Із спостережень не тільки черпаються знання, – у спостереженнях знання живуть, завдяки спостереженням вони, можна сказати, йдуть в обіг, застосовуються як інструменти в праці. Якщо повторення – мати навчання, то спостереження – мати осмислювання й запам'ятовування знань. Спостережливий учень ніколи не буває невстигаючим чи неграмотним. Учитель, який уміє допомогти учневі використати раніше засвоєні знання для все нових і нових спостережень, досягає того, що чим «старші» знання учня, тим вони міцніші» [10, с. 302]

Спостереження як метод сучасного навчання полягає у виявленні учнями тих чи тих мовних явищ, у їх коментуванні, узагальненні, використанні у власному мовленні. Наприклад, учитель ставить проблемне запитання: як правильно сказати: *за плечима* чи *за плечами* та чи можна поданий іменник записати за аналогією до варіанта *за спинами*? Провівши лінгвістичне спостереження за тим, які історичні зміни відбулись у відмінках іменників, учні роблять певні висновки, а саме: іменники типу *плечима, дверима, очима, грошима* зберегли давню флексію двоїни *-има*, яка була притаманна орудному відмінку давньоукраїнської мови. Крім того, у давньоукраїнській мові форма давального відмінка *спинамъ, рукамъ* мала суфікс *-а* та флексію *-мъ*, які пізніше злились у флексію *-амъ* (сучас. *-ам*) Це сприяло підсиленню ролі флексій у системі відмінювання. Тож спостереження допомагає активізувати розумову та пізнавальну діяльність учнів, пов'язану з узагальненням, пошуком, прийняттям рішень та їх реалізацією на уроках морфології.

Цілеспрямованому формуванню і розвитку інтелектуальних здібностей може служити система ігрових завдань, які допоможуть зробити урок вивчення морфології не лише пізнавальним, а також цікавим. Під час такого уроку всі учасники освітнього процесу отримують емоційне задоволення від співпраці, тому що позитивні емоції сприяють розвиткові творчого мислення учнів та міцному засвоєнню навчального матеріалу.

Практика переконує, що *гру* як інтерактивний метод можна використовувати на будь-якому з етапів уроку, адже вона виховує у старшокласників інтерес до навчання, сприяє розширенню кругозору учнів, дає змогу урізноманітнити форми роботи на уроці, розвиває мовлення учнів, їхню творчу фантазію і здібності. Погоджуємось з думкою В.Борисенко, що «головним у виборі гри є врахування вікових та

інтелектуальних особливостей учнів, тому вчителю варто пам'ятати, що кожен етап уроку має бути виваженим і повністю відповідати заданій темі й меті» [2, с. 27] та сприяти успішному засвоєнню навчального матеріалу. На нашу думку, гра на уроці морфології – це той метод навчання, під час якої відбувається взаємодія вчителя й учнів, що веде до визначення та реалізації дидактичних цілей та завдань навчання.

Як свідчать спостереження за освітнім процесом, гра успішно використовується в структурі нестандартних уроків, плануючи які, учитель добирає цікаві й зрозумілі учням дидактичні ігри. Наведемо приклад такої гри, що відбувається у формі судового процесу, на якому присутні суддя (вчитель), прокурор (один з учнів), адвокати (всі інші учні). Предметом розгляду є з'ясування, якою частиною мови є слова *коло* та *круг*, що традиційно є важкими для учнів.

Прокурор: ці слова є простими похідними прийменниками. Крім того, прийменник *коло* має синоніми *біля*, *близько*, *поблизу*, *поруч*, а прийменник *круг* має синонім *навколо*.

Адвокат: заперечую, усім відомо, що слова *коло* і *круг* є іменниками. Іменник *коло* належить до середнього роду, 2 відміни однини, називного відмінка, а іменник *круг* - чоловічого роду, 2 відміни однини, називного відмінка.

Прокурор: погоджуюсь з вами, колего, що ці прийменники колись були іменниками, тому їх і називають вторинними(похідними) відіменними.

Адвокат: не згоден з формулюванням «колись були», адже слова *коло* та *круг* є іменниками. Хочу нагадати вам, колего, що існує такий спосіб словотвору як перехід слів з однієї частини мови в іншу, який супроводжується перетворенням відповідних парадигматичних характеристик (*конверсія*). Типовим прикладом конверсії в українській мові є *препозитивація (перехід)* іменників у прийменники.

Прокурор: можливо, ви наведете приклади препозитивації в українській мові?

Адвокат: так, це слова *шляхом*, *протягом*, *край*, *кінець*, які, залежно від їх семантики у реченні, можуть виступати то іменниками, то прийменниками. *Прокурор*: хотілось би, щоб ви довели правомірність суджень на прикладах речень.

Суддя (вчитель) пропонує учням усно навести приклади речень, у яких слова *коло*, *круг*, а також *шляхом*, *протягом*, *край*, *кінець* виступали б то іменниками, то прийменниками, визначивши їх синтаксичну функцію.

У процесі такої лінгвістичної гри учні розвивають здатність самостійно аналізувати мовні явища, доводити власні думки, використовуючи сильні аргументу, наукову термінологію, та робити правильні висновки.

З-поміж ігрових методів навчання морфології у старших класах на профільному рівні вирізняємо *ігрові дискусії*, *ігрові ситуації*, *навчально-рольові ігри*, «*Мозковий штурм*».

Ігрові дискусії спонукають учнів до роздумів, наприклад, чому інфінітив називають початковою формою дієслова, адже він не має типових для дієслова граматичних категорій, але, за словами І.Вихованця

«набуває ознак відмінка як найважливішої граматичної категорії іменника».

Наведемо приклад *ігрової ситуації*, у якій учні можуть висловити власні припущення щодо визначення роду деяких іменників: давньогрецький граматик Аммоній, який жив у IV столітті до нашої ери, приблизно так пояснював рід іменників: назви активних предметів належить до чоловічого роду, пасивних – до жіночого. Слово *ріка* у грецькій мові чоловічого роду, *море* – жіночого. Це пояснюється тим, що річка несе в море свої води (активна), а море «приймає» їх (пасивне). Перевірте цю гіпотезу на прикладах таких слів: стіна, книга, лід, вітер, метелиця, ураган, буря [7, с. 122]).

Навчально-рольові (ділові) ігри передбачають підготовку старшокласниками доповідей, повідомлень, наприклад, про вигук як особливу мовну одиницю. Так, під час гри «*Мовознавець*» учні можуть скористатись думкою окремих учених-лінгвістів, наприклад, О. Потебні, який не вважав вигук частиною мови; В. Виноградова, який підкреслював «суто суб'єктивні мовленнєві знаки-вигуки»; Фр. Травнічека, який говорив про вигук як про «слово, що виражає почуття» [8, с. 160], порівнявши з сучасними мовознавчими ідеями щодо цієї частини мови. Такі ігри розвивають аналітичне мислення учнів, уміння приймати правильні рішення та робити висновки.

Педагогічний досвід учителів-словесників показує, що одним із дієвих засобів перевірки теоретичних знань на практиці є ігровий метод «Мозковий штурм», за допомогою якого кожен учень може індивідуально висловитись щодо обговорюваної проблеми, використовуючи набутий раніше обсяг знань із морфології (наприклад, чи належать до назв істот слова *бактерія, мікроб, ембріон, зародок*; яка суперечність існує між граматичним показником роду і реальною віднесеністю іменника *Микола* до чоловічого роду; визначте числову парадоксальність іменників *Карпати, Суми, Анди, Черкаси*). Виконання подібних завдань сприяє розвитку пам'яті, мислення, мовлення учнів в умовах вивчення морфології на профільному рівні, що забезпечує оволодіння ними знаннями про частини мови, потрібні для розвитку світогляду учнів.

Ігрові методи розвивають пізнавальний інтерес учнів, сприяють засвоєнню нових знань та формуванню умінь і навичок, а також створюють умови для «розвитку комунікативних умінь і навичок учнів, їхньої пізнавальної діяльності, установленню емоційних контактів між учасниками навчально-виховного процесу» [9, с. 32]. Зазначимо, що на кожному з етапів уроку є ефективними певні методи і прийоми, вибір яких необхідно здійснювати в процесі підготовки до уроку, враховуючи його дидактичну мету, характер змісту навчального матеріалу, рівень знань учнів. За словами І. Лернера, метод – це дидактична модель діяльності педагога, яка реалізується в конкретних його діях – прийомах [3, с. 38]. Як свідчить практика, межі між методами і прийомами нестійкі. Так, на етапі актуалізації та на підсумковому етапі дієвими, на нашу думку, є такі прийоми, як «*Спіймай помилку*», «*Мікрофон*», «*Так – ні*», «*Незакінчене речення*», «*Знаю – хочу дізнатись – дізнався*», «*Ти – мені, я – тобі*», які допоможуть з'ясувати рівень розуміння учнями навчального матеріалу, готовність до його сприймання, спрогнозувати завдання на

початку уроку, а також констатувати, що нового вони дізнались на уроці та підбити його підсумки. Наприклад, прийом «*Спіймай помилку*» може бути використаний для перевірки засвоєння учнями знань про написання *не з прикметниками*, коли учні повинні виправити помилки в наведених словах та словосполученнях, пояснивши свій вибір (*несолодкий, а гіркий, дівчина невисока, недужий, не повторний, неперевершений твір, не перевершена вистава, не буденний, а святковий, не наповнений сиропом, не багатий, а бідний, неглибока криниця, неглибоке, а мілке озеро, ненавмисна образа, не велика галявина*). Прийом «*Мікрофон*» дає змогу кожному з учнів висловитись в уявний мікрофон щодо обговорюваної проблеми, наприклад, коли слова *напам'ять, убік, угору, уперше, назустріч* пишуться разом, а коли окремо. Відповіді повинні бути лаконічними, швидкими, вони не коментуються й не оцінюються іншими учнями.

Прийоми визначають своєрідність методів роботи вчителя та учнів, надають індивідуальний характер їхній діяльності. Одні й ті ж методичні прийоми можуть бути використані в різних методах. Використання інтерактивних методів та прийомів у процесі навчання морфології підвищують результативність засвоєння навчального матеріалу, адже зацікавлюють учнів та активізують їхню пошукову діяльність, дають можливість учням максимально підготуватись до вивчення морфології на науковому рівні.

Отже, вибір методів навчання морфології у десятих класах закладів загальної середньої освіти залежить від низки чинників, передусім особливостей змісту матеріалу, що вивчається, рівня підготовленості учнів, місця уроку в системі інших, тому критерієм ефективності методу є досягнення мети навчання.

Ми не претендуємо на остаточне розв'язання проблеми використання інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах, а відображаємо лише основні аспекти цієї роботи. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробленні продуктивних компетентісно орієнтованих технологій навчання української мови на основі інтерактивних методів навчання.

Список використаної літератури

- 1. Горошкіна О.** Особливості використання інтерактивних методів навчання української мови в старших класах [Електронний ресурс] / О. Горошкіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/166/84/>
- 2. Жила С.** Колективна лекція як форма підготовки майбутніх учителів української літератури / С. Жила // Укр. мова і літ. в школах України. – 2017. – №11. – С. 26–30.
- 3. Караман С. О.** Методика навчання української мови в гімназії / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
- 4. Кучерук О.** Сучасні технології навчання мови як методична проблема // Укр. мова і літ. в шк. – 2006. – № 6. – С. 17–21.
- 5. Пентилюк М. І.** Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах у таблицях і схемах: [навч. посібник] / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. – К.: Ленвіт, 2010.– 136 с.
- 6. Пометун О.** Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. – К. : Вид-во А. С. К., 2007. – 144 с.
- 7. Пометун О.** Сучасний урок. Інтерактивні

технології навчання: наук.-метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко; за ред. О. І. Пометун. – К.: Вид-во А. С. К., 2004. – 192 с. **8. Потапенко Г.І.** Збірник вправ та завдань з української мови для 10–11 класів (для шкіл з поглибленим вивченням української мови): Посібник для вчителя. / Г.І. Потапенко, О.І. Потапенко. – К.: Освіта, 1992. – 192 с. **9. Солодюк Н.** Особливості функціонування інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах / Н. Солодюк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Umlsh/2010_4/Solodyuk.pdf
10. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю // Вибрані твори: в 5-ти томах / Сухомлинський В.О. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 472.

Олійник А. М. Використання інтерактивних методів у процесі навчання морфології української мови на профільному рівні в 10 класах закладів загальної середньої освіти

У статті проаналізовано популярні інтерактивні методи навчання морфології української мови в 10 класах закладів загальної середньої освіти. Визначено тенденцію до зміни частотності їх використання, охарактеризовано навчально-виховні можливості найефективніших з них.

Ключові слова: лінгвокреативність, інтерактивний метод, прийом, критичне мислення, нестандартний урок.

Олейник А.М. Использование интерактивных методов в процессе обучения морфологии украинского языка на профильном уровне в 10 классах заведений общего среднего образования

В статье проанализированы популярные интерактивные методы обучения морфологии украинского языка в 10 классах общеобразовательных заведений. Определена тенденция к изменению частотности их использования, охарактеризованы учебно-воспитательные возможности самых эффективных из них.

Ключевые слова: лингвокреативность, интерактивный метод, прием, критическое мышление, нестандартный урок.

Olijnyk A. The usage of interactive methods in the process of teaching morphology of the Ukrainian language on the profile level in 10 forms in the institutions of secondary education

The article analyzes the popular interactive methods of teaching the morphology of the Ukrainian language in 10 classes of institutions of general secondary education. The tendency to change the frequency of their use is determined, educational and educational opportunities of the most effective of them are described.

Key words: linguistic, creativity, interactive method, reception, critical thinking, non-standard lesson.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2018 р.
Прийнято до друку 25.04.2018 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Горошкіна О. М.